

Barcelona i els seus reis: la relació del Consell de Cent amb els monarques “intrusos” durant la guerra civil catalana

Laura Miquel Milian
Institució Milà i Fontanals – CSIC

1. Introducció

Aquest text consisteix en una primera aproximació general al tema de la relació dels dirigents de la ciutat de Barcelona amb els tres reis que la van governar durant la guerra civil catalana. La voluntat perseguida no és altra que complementar i enriquir el relat la existent sobre aquest conflicte, que ha estat treballat ja per diversos estudiosos, com ara Calmette, Vicens Vives, Sobrequés i Vidal, Sobrequés i Callicó o Ryder, per exemple.

Per tal de dur-ho a terme, les fonts utilitzades han estat especialment les conservades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, particularment les sèries *Deliberacions* i *Lletres Closes*. Aquestes han estat complementades gràcies a la publicació dels registres d'una altra important sèrie, la de *Lletres reials originals* (Cabestany Fort), així com de part de la documentació que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Sobrequés i Callicó 1975 i Martínez Ferrando, 1953-1954).

L'estudi està estructurat cronològicament, amb un apartat dedicat a cada un dels reis. Ha estat la diferència de durada dels seus regnats el que, en bona part, ha marcat l'extensió de les tres seccions.

2. La monarquia i Barcelona

Barcelona no s'enfrontà sola a Joan II i als seus aliats durant la guerra civil catalana, malgrat que a vegades pogué arribar a semblar-ho. De la mateixa forma, i malgrat que pugui resultar evident, no està de més mencionar que la ciutat no es governà durant aquells convulsos anys únicament mitjançant les institucions pròpies del municipi. D'altres hi intervingueren, a vegades de forma decisiva: la monarquia, per una banda, i la Diputació del General, per l'altra. Va ser l'estreta col·laboració entre totes tres, sovint esquitxada amb enfrontaments de divers caire, allò que marcà el destí de Barcelona entre 1462 i 1472.

La institució monàrquica va ser liderada durant la guerra civil per tres figures, denominades posteriorment amb el malnom de “reis intrusos.”¹ Aquests foren Enric IV de Castella, Pere, conestable de Portugal, i Renat d'Anjou. Personatges de caràcter diametralment oposat, el paper que jugaren tant ells personalment com les seves administracions durant el conflicte fou molt divers, i el mateix succeí amb les seves relacions amb la capital catalana.

2.1. Enric IV de Castella

El dia 1 d'agost de 1462, el Trentenari i la Setzena es reuniren i acordaren crear una comissió formada per vuit membres del Consell que s'encarregaria de la gestió de l'ajuda demanada al rei de Castella, Enric IV.² Si bé en aquell moment es buscava

¹ De fet, aquest és el nom de la secció de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que correspon a la documentació emanada de les seves cancelleries. A més a més dels registres dels tres reis mencionats, també en trobem de Lluís XIII i Lluís XIV, per la seva intervenció en la revolució de 1640, i de l'arxiduc Carles durant la guerra de Successió (Sobrequés i Callicó 1974, 4).

² *AHCB*, 1B.II, *Deliberacions*, 15, f. 9v (1-VIII-1462). De fet, la proposta de demanar ajuda a Enric IV de Castella fou de la Diputació (cf. *ACA*, Gen., 938, fol. 1, transcrit per Sobrequés i Callicó (1970.2, 1-4). Jaume Sobrequés i Callicó dedicà la seva tesi doctoral precisament a aquest primer període de la guerra civil catalana. Si bé els interessants apèndixs inclosos en la seva tesi romanen inèdits, la traducció

només un suport de tipus militar, el bàndol rebel canvià ràpidament d'idea. Ja l'11 d'agost el Consell de Trenta-dos i la Setzena derivaven al Consell de Cent la decisió de proclamar el monarca castellà senyor del Principat. Les eloqüents raons adduïdes en dita reunió van ser les següents:

vist e considerat la fe que per lo passat lo rey d'Aragó ha servada als cathalans, e per lo semblant la reyna, e encara les inhumanitats e crueltats que quescuns d'ells fan en aquest Principat e com ells, qui deurien ésser preservadors de la cosa pública, són destruïdors e devoradors de aquella, era stat pensat per los sobradits que per apartar la cosa pública de tant perill e destrucció en què és constituïda, als quals no vahien si posqués provehir sinó per mitjà de ajuda e soccors de algun rey e príncep havent fe, potència e disposició, axí en terra com en mar, de poder donar tal ajuda e soccors, e com no sia vist algun rey o príncep ésser tant poderós e en lo qual aquest Principat haie trobada per lo passat tanta amor e fe com en lo il·lustríssimo senyor rey de Castella, per ço [...] lo últim rreffugi era aquest Principat donar-se al dit il·lustríssimo senyor rey de Castella, al qual vaccant la successió de la Corona d'Aragó se pertanyia.³

Els jurats del Consell de Cent ho aprovaren aquell mateix dia.⁴ Un dia després la Diputació del General i el Consell de Barcelona escrivien una carta conjunta a Enric anunciant-li la decisió, que argumentaven dient que “apartats los dits rey [Joan II], reyna [Joana Enríquez] e posteritat lur, altra justícia no és més acostat a la successió que vostra senyoria.”⁵ De fet, convé recordar que Enric IV era besnét d'Elionor d'Aragó, filla de Pere el Cerimoniós, i per tant gaudia d'uns drets dinàstics sobre la Corona d'Aragó similars, sinó superiors, als de la línia Trastàmara entronitzada arran del Compromís de Casp.⁶ No va ser fins vora un mes més tard, l'1 de setembre, que un correu comunicà de paraula l'acceptació d'Enric, i pocs dies després a Barcelona es rebé la carta on deia als catalans que els prenia com a vassalls (Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó vol. 1, 374-375). D'aquesta forma, Enric esdevingué el primer sobirà del territori català la titulació del qual incloïa el terme de Catalunya, prescindint completament de la denominació d'Aragó. Tanmateix, sempre se'n digué senyor, i no rei (Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó vol. 1, 358). Aquest fet no propicià una menor identificació dels catalans amb la causa castellana, com demostra la resolució del

catalana del text va veure la llum en el capítol titulat “Enric IV de Castella, senyor del Principat de Catalunya”, a Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó (vol.1, 301-464). Aquest mateix text aparegué posteriorment per separat a Sobrequés i Callicó (1989). A més a més, Jaume Sobrequés també publicà els registres de la documentació de la cancelleria d'Enric IV, que es troben a Sobrequés i Callicó (1975).

³ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 17r-17v (11-VIII-1462). Tal i com apunta Stéphane Péquignot, el fet de què fos el Consell del Principat – juntament amb la Diputació del General i el Consell de Barcelona – l'encarregat de les negociacions necessàries per aconseguir un nou rei per a Catalunya era una forma d'afirmar la seva pròpia autoritat sobre el territori (Péquignot, 629).

⁴ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 17v-18v (11-VIII-1462).

⁵ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 9v-10r (12-VIII-1462). La decisió presa pels rebels catalans va suscitar opinions divergents a Castella, fruit del conflicte que allà hi havia entre els partidaris i els detractors d'Enric IV. Així doncs, mentre que per a alguns els catalans actuaven amb legitimitat, ja que havien estat traïts pel seu sobirà i a més a més el rei castellà era un bon príncep, d'altres els condemnaven, tot dient a més a més que Enric havia estat seduït per l'oportunitat d'obtenir una senyoria que no li pertanyia, buscant així prendre poder a Joan II, un *rei véritable* (Péquignot, 621).

⁶ Així ho considera Ferran Soldevila, que diu “Recordem que si Ferran d'Antequera havia pogut posar la seva candidatura, no havia estat sinó deixant enrere els drets de Joan II de Castella a la corona catalano-aragonesa: la línia reial castellana era més propinqua a l'antiga dinastia catalana que la línia castellana secundogènita. Els catalans, legalistes sempre, no van deixar d'aprofitar aquest títol legal d'Enric IV.” (Soldevila, 757; citat a Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó vol. 1, 356).

dilema nascut arran de la presència d'una nau de Biscaia davant les costes tortosines. Estudiad el cas, el Consell determinà que “qualsevol fustes de la senyoria del senyor rey nostre e de vassalls seus no són haüdes per strangeres, mas per nostrades.”⁷

La sobirania d'Enric va ser exercida des de la llunyania, ja que mai arribà a desplaçar-se a territori català. Malgrat les possibilitats epistolars que oferia l'època per acostar una relació a distància com era la del rei castellà i els seus flamants vassalls, sembla que aquestes no van ser especialment explotades. De fet, del seu breu regnat es conserven a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona només dotze cartes que se li enviaren des del Consell barceloní. La primera fou la ja mencionada del 12 d'agost de 1462 on se li oferia el Principat. En la darrera, del 30 d'abril de 1463, se li comunicà la presència de galeres franceses a la ciutat i les notícies de què se'n preparaven més, motiu pel qual li demanaven que enviés la seva armada i que atacés l'enemic “axí per mar com per terra.”⁸ Tanmateix, aquestes dades són en realitat parcialment enganyoses, ja que hi ha constància de vuit cartes més, escrites en nom dels consellers, els diputats i el Consell del Principat, i que només van ser registrades a la documentació de la Diputació.⁹

Encara més magra és la correspondència que Barcelona rebé del rei, que segons el repertori reunit per Joan-F. Cabestany constaria d'una única carta escrita des d'Àgreda el 22 d'octubre de 1462 (Cabestany Fort, 165).¹⁰ Ara bé, i de forma similar al que passava amb les missives enviades pel municipi, altres sèries de l'arxiu evidencien que aquest no va ser l'únic escrit d'Enric IV que van rebre les autoritats barcelonines. Els registres de Deliberacions conserven la memòria de la recepció i lectura de diverses cartes del monarca castellà, i fins i tot en alguns casos s'hi inclou la còpia. Gràcies a això, tenim notícia de com a mínim sis cartes més, que ajuden a completar una mica el quadre de la relació entre el monarca i la ciutat. La primera és una carta adreçada tant a la Diputació com al Consell, escrita l'11 de setembre de 1462. Es tracta d'un text d'evident importància, ja que constitueix l'acceptació per escrit d'Enric IV del senyoriu català. Probablement fou aquesta transcendència el que motivà l'escrivà del Consell a incloure-la íntegrament en el text de la sessió del Consell de Cent del 27 d'octubre, on es presentà i llegí.¹¹ L'última carta de la que deixen constància els registres de Deliberacions és de finals de maig de l'any següent. Malgrat que no es reproduïx íntegrament, es menciona que de nou estava adreçada tant al Consell com a la Diputació.¹²

Ara bé, els súbdits d'Enric no només li dirigien a ell directament les notícies i peticions. Els missatgers que la Diputació i el Consell ràpidament enviaren a la seva cort jugaren un paper important a l'hora d'agilitzar les comunicacions amb el rei. Els primers en anar-hi van ser Joan de Copons, personatge de gran experiència

⁷ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 60v-61r (24-XI-1462). El lligam entre el rei “estranger” i els seus vassalls s'intentava potenciar de forma evident amb discursos d'aquest tipus, com quan pocs dies abans el Trentenari i la Setzena van acordar que Joan de Beaumont fes un memorial de persones susceptibles de ser nomenades a càrrecs que no fossin “sospitoses”, que posteriorment hauria de ser revisat tant pel Consell com per la Diputació. A l'acta de dita reunió s'afirma que “les persones odioses e suspectes han un mateix concepte, ço és a la majestat del Senyor Rey e al Prinçipat, car no poden ésser odioses o suspectes a l'un que no ho sien a l'altre” (*AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 57r (21-XI-1462)).

⁸ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 30v (30-IV-1463).

⁹ Aquestes vuit cartes van ser enviades entre el 19 d'agost i el 2 de novembre de 1462, i es troben transcrits per Sobrequés i Callicó (1970.2).

¹⁰ Els consellers van escriure una carta a Enric IV el febrer de 1463 notificant-li la rebuda d'una de seva escrita a finals de gener i duta per Álvaro de Castro, però no sembla que s'hagi conservat (*AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 26v (23-II-1463)).

¹¹ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 41v-44r (27-X-1462).

¹² *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 163v (24-V-1463).

diplomàtica,¹³ i Juan de Beortegui, que probablement sortiren en direcció a Castella a principis d'agost de 1462.¹⁴ Si bé el segon es trobava de nou a Barcelona ja el mes de novembre¹⁵, sembla que marxà de nou cap a Castella a finals de desembre o principis de gener¹⁶.

El fet que Enric IV fos, a efectes pràctics, un rei absent, va propiciar que les autoritats rebels es relacionessin de forma més activa amb els seu lloctinents, Joan de Beaumont i Juan Ximénez de Arévalo, especialment amb el primer. Beaumont romangué en el càrrec fins el gener de 1464, i durant aquest temps, més enllà d'encarregar-se de forma directa de la coordinació de les accions bèl·liques del bàndol de la Diputació, també estigué al capdavant de qüestions relacionades amb la gestió del Principat. Per aquest motiu, per exemple, va ser ell qui el febrer de 1463 prorrogà el privilegi de la Taula de Canvi que prohibia embargar les quantitats allà depositades i que donava permís per poder retirar el que s'hi custodiés en tot moment, amb l'excepció d'allò que es degué a la ciutat de Barcelona.¹⁷

Malgrat els contactes pocs fluïts que Barcelona tenia amb Enric IV, durant els catorze mesos que durà el seu regnat ell fou el seu sobirà i com a tal alguns aspectes de la gestió de la ciutat hagueren de passar directament per ell. En aquest sentit, potser el fet més significatiu és la carta que se li envià el 5 de desembre de 1462 per tal d'anunciar-li l'elecció dels nous consellers, que s'havia fet, com era habitual, el 30 de novembre anterior.¹⁸ Tot i això, i tal com s'ha anat veient, els contactes de Barcelona amb el rei castellà van ser més aviat fortuïts. Durant el regnat d'Enric IV va ser la Diputació del General qui va dur la veu cantant en els tractes amb el rei, i va ser sobretot a través de les seves gestions que es va construir cert lligam amb ell. Enric IV, doncs, es va involucrar més aviat poc en la vida política de la capital del Principat, i va jugar un paper que es trobava, gairebé sempre, en segon terme respecte al de Beaumont. És possible que en realitat sempre considerés l'empresa catalana com un afer d'importància relativa, al qual tampoc podia dedicar una part substancial dels seus minvats recursos.¹⁹ Amb tot, no és estrany que ja el juny de 1463 els ambaixadors d'Enric IV a Barcelona diguessin al Consell, amb un evident to dramàtic, que el seu monarca:

¹³ Tenim diverses notícies de la dilatada carrera de Joan de Copons. Sembla que el 1461 ja havia viatjat a Castella per establir contactes amb Enric IV (Suárez Fernández, 229) i de fet el mateix 1462 havia estat empresonat per Joana Enríquez, cosa que havia contribuït a empitjorar la relació dels organismes catalans amb la llavors lloctinent (Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó vol. 1, 133). Després de la seva nova estada a la cort castellana, va ser enviat a França, on participà en les negociacions de la llibertat de comerç amb Provença com a ambaixador de la Diputació (Sobrequés i Callicó 1975, 371) i en temps de Pere de Portugal, del qual era home de confiança, viatjà fins a Borgonya (Martínez Ferrando 1936, 104).

¹⁴ L'única notícia que tenim de la seva partida és la carta enviada a Enric el 12 d'agost, en la qual s'indica que si bé seguiran camins el seu objectiu és comú: demanar al rei de Castella que enviï a Catalunya 2.000 homes a cavall per tal de defensar-la (AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 9v-10r (12-VIII-1462)).

¹⁵ El 12 de novembre es presentà davant el Trentenari i la Setzena amb una carta d'Enric IV de Castella on el monarca deia "que havia trobat gran anuig en los mals e danys que lo rey don Johan e los ffrancesos havien fets e fahien en aquest Principat" i prometia ajuda militar (AHCB, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 51v-52r (12-XI-1462)). Aquell mateix mes Beortegui sol·licità ser acceptat com a ciutadà de Barcelona, ja que, segons deia, "ell volia menar ací sa muller, tot ço del seu, e morir e viure en la dita ciutat." Tanmateix, va ser rebutjat (AHCB, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 59r (22-XI-1462)).

¹⁶ Així ho semblen indicar les cartes escrites per Joan de Beaumont a principis de gener a Juan Fernández Galindo i al mateix Joan de Copons, encara a la cort castellana (Sobrequés i Callicó 1975, 37-38).

¹⁷ Cf. ACA, reg. 4 Intrusos, fol. 35v. Transcrit per Sobrequés i Callicó (1970.2, 260-264).

¹⁸ AHCB, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 17v (5-XII-1462).

¹⁹ Un dels arguments esgrimit per l'alta noblesa castellana en contra a la participació d'Enric IV en la guerra catalana era la difícil situació en què es trobava el seu tresor a causa de les alteracions de la moneda i dels preus (Suárez Fernández, 257-258).

pregava a n'aquesta ciutat affectuosament que ab la més passència que pogués se volgués reduir a la obediència del rey d'Aragó, segons la dita sentència, com no fos possible al dit senyor rey de Castella que, per les comocions en son regne mogudes, ell posqués deffençar aquell regne e aquest; ans ho volgués fer, seria abans perdre-ho tot.²⁰

A partir d'aquest moment, l'empremta d'Enric IV a Catalunya es va anar diluint cada vegada més. El mes d'agost els diputats i el Consell del Principat van escriure una carta al rei on se sorprenien de no haver rebut res d'ell des de feia temps²¹ i els rumors de què el sobirà havia abandonat el seus nous vassalls s'anaven escampant com la pólvora. Aquestes veus potencialment perilloses havien de ser apagades per les institucions catalanes, elles mateixes també plenes de dubtes, i amb aquest objectiu en ment van escriure els diputats i el Consell del Principat a Joan Cristòfor de Gualbes, enviat a Itàlia, que “per vostre plaer e consolació vos certificam nosaltres star sots senyoria de nostre rey e senyor de Castella i que axí de Ffrança ne de Castella no speram sinó tot bé, per gràcia de Déu, de què stam molt contents e aconsolats.”²² La realitat, però, era clarament una altra, i a finals d'octubre s'acordà oferir la corona a Pere de Portugal (Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó vol.1, 464).

Malgrat això, Joan de Beaumont retingué el seu càrrec de lloctinent fins a mitjan gener de 1464, pocs dies abans de l'arribada del lusità a Barcelona. A principis de desembre de 1463 Beaumont encara escrivia a Enric IV dient-li que els catalans buscaven nou monarca, i a Luís de Atienza, protonotari apostòlic, fent-li saber que si Enric volia socórrer el Principat encara hi era a temps, però que si trigava gaire ja no hi seria.²³ Durant els primers mesos del regnat de Pere de Portugal aquest seguí comptant amb la participació de Beaumont en la seva causa, arribant a escriure als consellers de Barcelona en diverses ocasions per tal de què satisfessin al navarrès els serveis prestats.²⁴ Aquesta situació es trencà l'agost de 1464 amb la sonada defecció de Beaumont, en aquell moment capità de Vilafranca del Penedès (Martínez Ferrando 1936, 46-49).

2.2. Pere de Portugal

Pere de Portugal arribava a la Ciutat Comtal amb un bon coneixement de la situació en què es trobava el Principat i, com diu Martínez Ferrando, “inspirat de la més bona voluntat i de grans esperances” (Martínez Ferrando 1936, 20). Ja durant la tardor de 1462 havia ofert els seus serveis com a monarca fent valer els seus drets com a nét de Jaume d'Urgell, però havia estat refusat en comptar amb l'encara decidida ajuda d'Enric IV de Castella.²⁵ Un any més tard, indubtablement assabentat de l'estat de les relacions entre els rebels catalans i el monarca castellà, s'adreçà de nou als consellers de

²⁰ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 15, f. 178r-178v (13-VI-1463).

²¹ *ACA*, Generalitat, Sèrie General (N), 905, f. 89v (11-VIII-1463), transcrit per Sobrequés i Callicó (1970.3, 748-749).

²² *ACA*, Generalitat, Sèrie General (N), 679, f. 174v-176r (14-IX-1463); transcrit per Sobrequés i Callicó (1970.3, 820-823).

²³ Cf. *ACA*, reg. 61 Intrusos, f. 77v i 78v; transcrits per Sobrequés i Callicó (1470.3, 894-896 i 898-899).

²⁴ *AHCB*, 1B.IX, Lletres reials originals, A-3, 950 (21-V-1464) i 964 (26-VI-1464), registades per Cabestany Fort (173 i 176).

²⁵ “La veritat és, senyor, que per justíssimes causes lo rey Johan e la sua posteritat són stats fets indignes de possehir lo dit Principat, e perquè lo sereníssimo e potentíssimo senyor lo senyor don Enrich, per la gràcia de Déu rey de Castella, etc., ere més propnique [sic] a la successió, lo dit Principat ha aquell proclamat e elegit en e per senyor” (*ACA*, Generalitat, Sèrie General (N), 678, f. 119r-119v (27-XI-1462); transcrit per Sobrequés i Callicó (1970.2, 119-121)).

Barcelona per fer valer la seva candidatura (Calmette, 238).²⁶ Els termes emprats en la seva carta són eloqüents, i apel·la a diverses raons per tal de convèncer els catalans de la idoneïtat de la seva proposta, com a aquell “grande amor e deseo que naturalmente a vos tengo” o a la seva identificació absoluta amb la seva causa, que el porta a dir que “ploguyesse a Dios, que assí como Ell muró por nos, aysí moriesse yo por vos tornar en vuestra prosperidade.” A més a més, els assegura que tenen bons motius per estar disgustats amb Enric IV de Castella, ja que aquest els ha menyspreat, “dexandovos como si fuéredes una pobre gente”, i per això els qüestiona “¿A donde querries sepultar vuestra gloria e vuestro nombre, sometendovos a los castellanos, gente anemiga e embidiosa de vostra virtud?”. Per tots aquests motius els recorda que “ya dezastes al ynocente de mi avuelo [Jaume d’Urgell] morir”, així com els inconvenients que se’n derivarien de no escollir-lo: “comigo no solo los amigos vos seran fieles, mas aun los anemigos. Sin mi perdeis los amigos e cada dia vos crecen anemigos, indignays a Dios, perdeys vuestro bon nombre e nyngina parte vos es segura.”

Vist això és evident que les notícies de la seva elecció devien satisfer-lo enormement, i ràpidament es va posar en moviment per arribar al seu nou territori com abans millor. A Barcelona va ser rebut amb tota la pompa associada al seu nou títol, que al contrari que en el cas d’Enric IV sí que fou el de rei d’Aragó, si bé les festivitats que se li van dedicar no van estar exemptes de certa anomalia (Raufast Chico, 1063-1068). Pocs dies després marxà per liderar les operacions militars que s’estaven duent a terme.

Va ser aquesta ràpida partida de la Ciutat Comtal el que propicià que des de bell inici trobem una correspondència freqüent entre aquesta i Pere: durant el seu breu regnat envià 166 cartes al consistori barceloní, mentre que, segons els registres de *Lletres closes* aquests li escrigueren únicament en un total de setze ocasions: quatre el 1464, set el 1465 i cinc el 1466. Les cartes del rei són de contingut notòriament divers, però pel que fa a la seva relació amb la ciutat en destaquen algunes en particular. En primer lloc, aquelles en què Pere demana l’opinió tant als consellers com als diputats sobre possibles accions bèl·liques. Com a exemple trobem la missiva enviada des d’Igualada el febrer de 1464 en què el rei, després d’explicar les forces amb que compten tant ell com l’enemic, els pregunta si creuen que és convenient que ataquí, dient-los que no farà res sense el seu consell, ja que és a ells a qui “va llur stat e ànimes e de molts altres.”²⁷ En aquesta ocasió, però, la resposta dels dirigents barcelonins fou bastant lacònica, expressant que veient que ells eren

absents de vostra altesa e de vostre gloriós camp e no haver tanta experiència e cercitud de la potència de la gent que vostra altesa té, e per lo semblant [...] no siam tant certs de la potència dels inimichs quant vostra excel·lència e vostre sacre consell són, no creien haver forma reposadament e segura, segons lohablement la dita ciutat ha acostumat fer, e la exhegència de tant gran fet raquer, poder en aquell degudament aconsellar.²⁸

²⁶ Citat a Sobrequés i Vidal & Sobrequés i Callicó (vol. 1, 464). Sobrequés segueix Calmette dient que la carta de Pere, enviada el 6 d’octubre des d’Avis, va arribar a Barcelona el 13 del mateix mes. Ara bé, tal i com ja menciona Martínez Ferrando, la carta va ser rebuda el 13 de novembre i, per tant, quan ja s’havia decidit oferir la corona a Pere (Martínez Ferrando 1936, 18). La carta es troba transcrita a Duran i Sanpere & Sanabre (272-273).

²⁷ *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A-3, 924 (20-II-1464). Carta regestada per Martínez Ferrando (1953-1954.1, 32-33) i per Cabestany Fort (169). Els consellers de Barcelona no van ser els únics dirigents municipals a qui Pere demanà l’opinió sobre temes bèl·lics durant el seu regnat. També ho va fer amb els de Vic, com es veu a Martínez Ferrando (1953-1954.1, 212).

²⁸ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 48v-49r (24-II-1464).

De fet, aquest desig d'estreta col·laboració exhibit per Pere durant els primers mesos del seu regnat el portà fins i tot a sol·licitar al Consell de Barcelona i a la Diputació que li enviessin un dels seus representants perquè l'assessoressin contínuament en els afers de la guerra, cosa que des de Barcelona es desestimà un cop considerada l'elevada despesa que això comportaria.²⁹

Un altre fet que propicià el freqüent contacte epistolar entre Pere i els consellers van ser les habituals queixes d'aquell pel que fa a la contribució econòmica i en forma d'efectius militars que rebia de la ciutat, que es van reiterar durant tota la seva estada a Catalunya.³⁰ El maig de 1465, per exemple, quan el rei es trobava al setge de La Bisbal, va escriure'ls de forma una tant maliciosa, comentant-los que si a Alfons el Magnànim se li envià una armada que costà 700.000 florins malgrat "ell essent anat e contra vostra voluntat e per sa glòria e delit fóra en regnes e empreses voluntàries", en la situació present, que es tractava de defensar la pròpia casa, calia que hi proveïssin més ràpidament, ja que "no volent despendre los cent haiau a despendre los mil e forcar-lo tot."³¹

El cert és que Barcelona cada cop protestava més davant les freqüents exigències del rei d'enviament de diners i tropes, així com per les seves pretensions de fabricar nova moneda. Davant d'aquest fet, Pere arribà a afirmar que el seu respecte per les llibertats i privilegis de la terra era major que el que sentien els propis consellers (Martínez Ferrando 1936, 80). Vora un any més tard, el monarca es lamentava de nou dient que les seves cartes i paraules topaven amb les orelles tancades dels consellers, com demostrava el fet que en cinc mesos només li havien enviat 200 ll.b., les quals considerava, irònicament, "bella paga e graciós confort per a tants malalts e de tal malaltia com és necessitats e fam."³² Malgrat el to dur d'aquesta darrera carta, el rei la tancava amb una postdata retòrica, on després de fer al·lusions a la Roma imperial els deia que, en realitat, dels consellers ell només volia allò que fos possible. Les referències a l'antiguitat clàssica eren freqüents en Pere: anteriorment ja havia escrit amenaçant amb prendre mesures similars a les de Juli Cèsar després de la seva victòria a les Gàl·lies si no se li lliuraven els diners que demanava, és a dir, apoderar-se de l'erari públic (Martínez Ferrando 1953-1954.1, 99). Tal i com es veurà més endavant, però, el més probable és que des de Barcelona ja s'estigués duent a terme tot l'esforç econòmic que la ciutat era capaç de sostenir. Així, tot i que segurament els laments gairebé constants de Pere eren més que fundats, la realitat era que, passats els primers embats de la guerra, Barcelona ja no tenia gaire més per oferir.

Amb tot, els continus estira i arronses amb la capital no van fer que el rei s'involucrés menys en la vida de la ciutat, ans al contrari: ho féu de forma decidida i freqüent, sobretot durant els primers mesos del seu regnat. D'aquesta manera, el trobem present en algunes de les reunions del Consell de Cent, moments que aprofità per

²⁹ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 122r (27-V-1464).

³⁰ Ja el juliol de 1464 Pere va escriure als consellers queixant-se de la manca de queviures i d'homes de què disposava, així com de la poca ajuda que li prestava la ciutat (*AHCB*, 1B.IX, Lletres reials originals, A-3, 977 (10-VII-1464), registada per Cabestany Fort (178)). Tot i això, la relació entre els consellers i Pere va ser inicialment força bona, com mostren les cartes que envià a finals de desembre de 1464 als consellers en general i a alguns en particular agraint-los l'afecte mostrat i els seus serveis (Cabestany Fort, 252).

³¹ *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, B-1(4), 150 (27-V-1465). Inclosa en el registre de les deliberacions del Consell a *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 17v-19r (28-V-1465).

³² *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, B-1(4), 154 (7-III-1466). Inclosa en el registre de les deliberacions del Consell a *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 77r-78v (12-III-1466). Sembla que aquell mateix dia va escriure també a Antoni Pujades, conseller en cap de Barcelona, queixant-se amargament de la seva situació, ja que venint a Catalunya "havia deixat el repòs per la guerra, la riquesa per la misèria, la mare i els germans pel gust d'ajudar els catalans" (Martínez Ferrando 1953-1954.1, 100).

exposar directament el seu punt de vista sobre assumptes particularment delicats. El setembre de 1464, per exemple, s'adreçà al Consell "assegut en lo loch acostumat" per demanar als jurats que intentessin que la ciutat estigués a punt per repel·lir un possible atac de Joan II.³³

Pere tampoc va deixar de banda una de les seves funcions més importants pel que fa al correcte desenvolupament de la gestió municipal, que era el nomenament de càrrecs. Ara bé, malgrat tractar-se d'oficials reials, Barcelona sempre havia estat gelosa de la seva capacitat d'influir en les decisions dels seus monarques relatives a aquest aspecte. És per aquest motiu que fins i tot abans que Pere desembarqués a Barcelona el Consell va acordar manar als missatgers de la ciutat que li havien enviat que li diguessin que, de moment, no escollís ni prometés cap ofici, ja que "dites promeses o provisions porien ésser fetes a persones impertinents, no conaxent aquelles lo dit senyor", cosa que repercutiria negativament en el benavenir del rei i de la cosa pública.³⁴ No obstant això, un cop a la Ciutat Comtal els tràmits degueren accelerar-se: quatre dies després de la seva agitada arribada s'anunciava al Consell de Cent que de la terna elaborada per una comissió de dit consell per al càrrec de batlle, Pere havia escollit el ciutadà Joan Desvalls.³⁵ A principis de febrer, amb la mateixa voluntat d'intentar influir en la decisió de qui se situaria al costat del monarca per aconsellar-lo que ja s'havia mostrat un mes abans, l'assemblea barcelonina aprovava que els consellers fessin un memorial que contingués els noms d'alguns juristes per tal que Pere en triés algun com a vice-canceller.³⁶ La bona voluntat inicial de Pere i el seu elevat compromís amb el seu nou territori queda de nou demostrada en la ràpida resposta que va donar a la carta escrita pels consellers el dia 13 de febrer de 1464 demanant-li que elegís jutges de la taula dels oficials i jutge d'apel·lacions.³⁷ dos dies després els contestava amb els noms que li havien semblat més adients d'entre els proposats.³⁸

Tanmateix, la seva predisposició i actitud aparentment complaents no l'eximiren de les crítiques. Com pot suposar-se, aquestes van ser freqüents, i sovint demolidores, durant els últims mesos del seu regnat, però també al principi es murmurava a la ciutat contra la seva persona. El juliol de 1464, només mig any després de la seva arribada a Catalunya, el Trentenari va decidir que, de moment, no encarregaria a ningú la investigació de les persones que parlaven en *desservei* del rei i de la seva cosa pública, si bé els consellers es comprometien a procurar pel càstig dels que ho fessin.³⁹ Com pot veure's, doncs, les tibantors amb el Consell van ser gairebé constants, així com també amb la Diputació, que es van accentuar a partir de 1466 (Martínez Ferrando 1936, 94).

Vist això, no és sorprenent que des de la capital la notícia de la seva mort a finals de juny de 1466 es rebés amb un cert sentiment d'alleujament.⁴⁰ Pere havia patit de mala salut durant tota la seva estada a Catalunya. Quan caigué de nou malalt el maig de 1466 el Consell de Cent va aprovar enviar a Manresa, on es trobava el monarca, el metge Pere

³³ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 141r-141v (5-IX-1464).

³⁴ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 86v-87r (16-I-1464).

³⁵ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 90v-92r (25-I-1464). Un Joan Desvalls, probablement la mateixa persona, havia estat membre del Consell de Cent el 1462 i el 1463 i ho tornà a ser, un cop acabat el seu període de tres anys com a batlle, el 1469 i el 1471.

³⁶ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 95v-96r (3-II-1464).

³⁷ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 47v-48r (13-II-1464).

³⁸ *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A-3, 919 (15-II-1464), regestada per Cabestany Fort (168).

³⁹ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 131v (15-VII-1464).

⁴⁰ Jerónimo Zurita resum el seu regnat concisament dient que "Ninguna cosa le sucedió en su empresa prósperamente y padeció los trabajos que trae consigo el reinar y más tan de prestado como él vino a la posesión de aquel título de rey que el tomó y conservó hasta la muerte" (Zurita, 537).

Artigó, al qual se li pagaria un salari de la ciutat.⁴¹ Aquell mateix dia s'escrigué al rei anunciant-li aquesta decisió, i comunicant-li la seva confiança que “migençant lo adiutori divinal e los remeys de medicina administradors per lo dit mestre Pere Artigó vostra altesa molt prest pendrà bona e total convalescència.”⁴² Totes les cures i pregàries foren en va, però. Un mes més tard el Consell aprovava la decisió de la Diputació d'enviar-li un eclesiàstic perquè s'estigués amb el rei tant de temps com convingués, avisant contínuament als diputats del seu estat de salut.⁴³ Tres dies després, conegut l'empitjorament de la malaltia de Pere, el Trentenari decidia que Mateu Dez Soler, ciutadà honorat i membre del Consell, s'hi dirigís per estar amb ell fins que no es curés.⁴⁴ El monarca, conscient de l'estat en què es trobava, féu testament el dia 29 de juny, nomenant entre els seus marmessors els consellers de Barcelona.⁴⁵ Això tingué gran rellevància posteriorment, ja que els consellers van haver de lidiar amb la gestió de la marmessoria del rei durant anys.⁴⁶ Aquell mateix dia, el de la seva onomàstica, Pere de Portugal va morir.

Immediatament van escampar-se rumors que insinuaven que la mort del rei no havia estat natural, sinó el resultat fatal de les seves desavinences constants amb la Diputació. De fet, Martínez Ferrando comenta que un registre de la cancelleria de Joan II menciona que Pere morí per les metzines que li donaren “los de Barcelona” (Martínez Ferrando 1936, 119). Malgrat que sembla clar que aquests comentaris no eren més que difamacions, el que sí és cert és que des del moment en què a Barcelona es conegué el traspàs del rei els seus dirigents es van posar en moviment per tal de desfer part de les accions que aquell havia dut a terme durant el seu regnat. Dos dies més tard la Diputació proposava al Consell la creació d'una comissió que s'encarregués de veure com es podien recuperar els castells i fortaleses que es trobaven en mans de portuguesos, ja que no estaven “còmodament en lur mà.”⁴⁷ D'aquesta forma, amb la mort de Pere els lusitans que s'havien traslladat a Catalunya van ser forçats a abandonar el territori ràpidament (Martínez Ferrando 1936, 122).⁴⁸

Amb problemes i males marors o sense ells, Pere de Portugal havia estat rei, i per tant havia de tenir un enterrament digne de la seva condició. El procediment, que va incloure la confecció de les habituals vestidures negres per a les principals autoritats de la ciutat i una gran quantitat de brandons de cera ennegrida, és detalladament narrat en

⁴¹ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 88r-88v (23-V-1466).

⁴² *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 69r-69v (13-V-1466). Malgrat que la carta apareix datada del dia 13, sembla clar que es degué escriure el 23 de maig.

⁴³ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 96r-96v (24-VI-1466).

⁴⁴ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 99r (26-VI-1466).

⁴⁵ Sis mesos després de la mort de Pere, Isabel de Portugal, duquesa de Borgonya i tieta del finat, escrivia als consellers demanant-los que complissin amb el testament del seu nebot (*AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A4-1087 (25-XII-1466); carta regestada per Cabestany Fort (201) i transcrita per Calmette (531).

⁴⁶ Una setmana després de la mort de Pere, la Diputació reconeixia els consellers com els seus marmessors, i com a tals els demanava un préstec de 1.000 ll.b. dels diners de la marmessoria per subvencionar l'armada que s'havia d'enviar a Tortosa, cosa que el Consell acceptà (*AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 104r-105v (7-VII-1466)).

⁴⁷ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 99r-100r (1-VII-1466).

⁴⁸ Tot i les ràpides i expeditives mesures que es van prendre per esborrar qualsevol rastre portuguès de Catalunya, des del Consell es va procurar facilitar el viatge d'alguns d'ells, com per exemple el de Ferrando Yanyes -o Fernando Eanes segons Adão da Fonseca-, lloctinent de tresorer del finat rei. En aquest, sentit, l'octubre de 1466 es redactava que aquests portuguesos “eren bons e affectats servidors del sereníssimo senyor rey en Pere” i que “ab licència e voluntat nostra e del Consell de la dita ciutat vagen e retornen en la pròpia terra e pàtria”, motiu pel qual demanaven que se'ls donessin, tant a ells com a les seves famílies, cavalcadures i tota l'ajuda necessària, i que no se'ls perjudiqués de cap manera (*AHCB*, 1B.VIII, Lletres patents, 8, f. 70r (15-X-1466)).

el *Llibre de les solemnitats*, i culminà amb la seva sepultura a l'església de Santa Maria del Mar, on encara avui dia es troba en una de les seves capelles laterals (Duran i Sanpere & Sanabre (280-285)).⁴⁹

2.3. Renat d'Anjou

La mort de Pere de Portugal sense descendència va propiciar que en el testament declarés com a successor el seu nebot Joan, fill d'Alfons V de Portugal. La seva voluntat, com és ben sabut, va ser ignorada, ja que un mes més tard es va proclamar Renat d'Anjou rei d'Aragó. A través de la documentació municipal no arribem a saber què és el que va motivar aquesta decisió, obviant un cop més les veus, cada vegada més nombroses, que clamaven a favor de tornar a l'obediència de Joan II (Vicens Vives, 307-308). L'únic esment que es fa a aquest tema és el 26 de juliol, quan la Diputació va presentar la seva comissió encarregada de l'elecció del nou rei, a la qual se n'hi sumà una altra del Consell.⁵⁰ Quatre dies després el Consell de Cent aprovava el parer de dites comissions de prendre Renat com a senyor, esgrimint uns arguments molt clars:

pus a Nostre Senyor Déu és stat pasent appel·lar al seu regne lo il·lustríssimo senyor rey en Pere, de loable recordació, no leixant progènia alguna del seu cors legítimament descendent, deu ésser elegit per rey e senyor lo il·lustríssimo senyor rey de Sicília, rey Rayner, vulgarment appel·lat axí, perquè justícia ho vol com perquè la sua altesa és virtuosíssima e té fill primogènit, home valerós, timorat e de molta virtut e seny decorat, ja insignit de fill mascle de edat de XVIII anys o circa, molt bella creatura. E lo dit senyor rey té la terra, specialment Prohença, molt vehina a aquest Principat de Cathalunya, habundosa e farta de moltes coses, specialment de forments, dels quals lo dit Principat, e senyaladament la ciutat de Barchelona, molt sovint a ffretura, e per altres deguts motius qui a bocha per les dites persones eletes seran refferits.⁵¹

Renat, els drets dinàstics del qual es remetien al fet que era nét de Joan I per via de la seva filla Violant, escriví acceptant la corona el mes següent, i en fer-ho prometia defensar Catalunya i respectar els seus privilegis.⁵² S'iniciava així l'últim i el més llarg dels regnats dels reis "intrusos", que no acabaria fins a la capitulació de Barcelona l'octubre de 1472.

Barcelona podia respirar tranquil·la ara que comptava amb el suport d'un rei de recursos i contactes amplis, entre els quals destacava el seu nebot, l'omnipresent Lluís XI de França.⁵³ La resposta enviada pels consellers a la carta d'acceptació de Renat, on

⁴⁹ El llibre de clàvia d'aquell any recull la despesa de 989 s. i 6 d.b. en brandons i *brandonets* de cera i els senyals de la ciutat que s'hi van posar (*AHCB*, 1B.XI, Clàvia, 80, f. 98r (5-VIII-1466)). També s'hi troben els 2.317 s. i 11 d.b. per a la compra de teles negres, així com els 359 s. i 4 d.b. que va rebre el sastre Nicolau Soler per encarregar-se de la confecció de les robes (*AHCB*, 1B.XI, Clàvia, 80, f. 96v i 98v-99r (5-VIII-1466)). Sobre les cerimònies municipals davant la mort dels reis, vegeu Sabaté i Curull.

⁵⁰ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 116r-117r (26-VII-1466). La documentació de la Diputació és més il·lustrativa en aquest sentit. El procés d'elecció de Renat és explicat per Muxella (214-226).

⁵¹ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 118v-119r (30-VII-1466). Calmette assenyala que l'elecció va estar motivada per consideracions d'ordre polític i econòmic, prenent especial importància el fet que la descendència de Renat permetia assegurar l'hipotètic futur de la nissaga reial (Calmette, 265-266). Malgrat la suposada idoneïtat del candidat, Vicens Vives remarca que a la primera votació de l'acord d'elecció de Renat com a rei que es féu al Consell de Cent només 48 jurats van votar a favor, si bé no menciona l'origen d'aquesta informació (Vicens Vives, 309).

⁵² *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, B-1(4), 155 (17-VIII-1466); carta ressenyada per Cabestany Fort (199).

⁵³ Durant el regnat de Renat no només es recuperaren les bones relacions amb França, sinó també amb Castella, tal i com mostra la publicació l'agost de 1469 de "la liga e confederació novament feta entre

ja l'intitulen com a rei d'Aragó, mencionava que fins i tots els nens de la ciutat celebraven amb alegria les seves mostres d'afecte i bona voluntat.⁵⁴ Ara bé, no tot anava segons els desitjos de les autoritats catalanes. Aquestes volien que el seu nou monarca vingués a Catalunya per supervisar directament la guerra, però, malgrat les múltiples promeses que els féu Renat, no ho van arribar a obtenir mai.⁵⁵

Tot i això, no es pot considerar que Renat fos un monarca particularment absent, com potser ho fou més Enric IV de Castella. Així ho semblen demostrar les 41 cartes que envià a Barcelona durant el seu regnat, a les quals se sumen les 66 de Joan de Lorena, el seu fill primogènit que exercí de lloctinent fins a la seva mort el desembre de 1470. Aquest càrrec i la presència directa -si bé intermitent- de Joan al Principat⁵⁶ van ser la causa de què la majoria d'assumptes relacionats amb la gestió municipal que necessitaven de la intervenció reial es derivessin al que havia de ser l'hereu de Renat, i no al propi monarca.

2.3.1. Joan de Lorena, lloctinent

Les discrepàncies entre Joan i el Consell començaren ben aviat. El març de 1467, havent rebut notícies de la propera entrada a Catalunya del primogènit juntament amb un gran exèrcit, la Diputació proposava que ràpidament prestés jurament a l'Empordà. El Trentenari i la Setzena van rebutjar-ho, tot exigint que la cerimònia es dugués a terme a Barcelona, com s'havia fet amb els monarques anteriors,⁵⁷ i en aquests termes informaren els consellers als missatgers que es trobaven amb Joan de Lorena, afegint que més enllà de la voluntat de respectar el privilegi que així ho determinava, el seu desig era que el primogènit arribés a Barcelona com abans millor.⁵⁸ Tampoc agradà que un mes després, des de Perpinyà, el duc de Lorena nomenés alguns funcionaris, cosa que provocà l'enèrgica resposta dels diputats dient-li que s'abstingués de fer-ho fins que no es trobés a la capital (Martínez Ferrando 1942, 185).⁵⁹

Joan arribà a Barcelona a finals d'agost de 1467, però abans de fer-ho tingué temps d'establir una relació epistolar fluïda amb els consellers. La importància de la figura de Joan de Lorena per a Barcelona es fa palesa en l'abundant correspondència que se li envià des de setembre de 1466 fins a poc abans de la seva mort a les acaballes de 1470. Si anteriorment s'apuntava que el primogènit de Renat havia escrit en 66 ocasions a la

nòstron senyor lo rey Reyner [...] e lo il·lustre rey de Castella [...], axí que quascú d'ells, d'equí avant, fossen amichs de amichs e enemichs de enemichs" (Sans i Travé, 195).

⁵⁴ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 74r-74v (18-IX-1466).

⁵⁵ El desembre el 1466 el Trentenari ja volia enviar un emissari a Renat per, entre altres coses, demanar-li que vingués a Catalunya (*AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 162r (15-XII-1466)), cosa que de fet Renat ja havia suggerit anteriorment (*AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A-4, 1081 (7-XI-1466); regestada per Cabestany Fort (199-200)). Cinc anys després Renat escrivia als consellers dient-los, ja per última vegada, que procuraria dirigir-se cap a Barcelona el més aviat possible per dirigir l'exèrcit (*AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, B-1(4), 172 (12-XII-1471); regestada per Cabestany Fort (220)).

⁵⁶ Joan de Lorena no començà el seu viatge cap a Catalunya fins el març de 1467, segons ell mateix anuncià (*AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A-4, 1093 (28-II-1467); carta regestada per Cabestany Fort (202)). Reclamat per Lluís XI, en marxà de nou el juliol de 1468, deixant com a lloctinent el seu cunyat, Ferri II de Vaudémont, i no tornà a terres catalanes fins la primavera de 1469 (Calmette, 285 i 289). El gener de 1470 se n'anà altre cop, aquesta vegada a Provença per tal de trobar-se amb el seu pare, i sabem que l'agost d'aquell any tornava a ser a Barcelona, ciutat on morí el desembre següent (Sans i Travé, 197 i 199-200; Schwarts i Luna & Carreras Candi, 496-497 i 500).

⁵⁷ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 17, f. 195r-195v (21-III-1467).

⁵⁸ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 122r-122v (13-IV-1467). Miquel Raufast ja es fa ressò d'aquestes divergències així com de dita carta (Raufast Chico, 1070-1071, nota 103).

⁵⁹ De fet, a la mencionada carta enviada el 13 d'abril pels consellers als emissaris que es trobaven amb Joan ja els deien a la postdata que procuressin que el primogènit no nomenés vicecanceller fins que no fos a Barcelona (*AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 122r-122v (13-IV-1467)).

Ciutat Comtal, aquesta ho féu fins a 98 vegades, a les quals s'hi sumen aquelles comunicacions adreçades únicament als emissaris que, en nom de la ciutat, es trobaven amb ell.

En aquestes cartes s'evidencia l'interès i el notable coneixement del primogènit de tot allò que succeïa a la capital i vice-versa. En aquest sentit, resulta interessant copsar de forma indirecta la quantitat de rumors malintencionats -però qui sap si amb cert grau de veritat- que recorrien ambdues zones. Ja l'abril de 1467 els consellers van escriure als ambaixadors que es trobaven amb Joan dient-los que sabien que “alguns seminarors de zitzànies e lagators” s'adreçaven diàriament al lloctinent amb mentides sobre els consellers, Felip de Ferrera⁶⁰ i el Consell. Tot i que creien que Joan no donava crèdit a aquestes males veus, demanaven als dits ambaixadors, per si de cas, que procuressin que realment fos així, de manera que el primogènit veiés “qui li ha salvada e restaurada aquesta ciutat e qui li ha volguda metre en insult e perdició.”⁶¹ És evident, però, que aquest problema no va quedar resolt, ja que menys de dues setmanes després els consellers es dirigien de nou als seus missatgers per, entre altres coses, dir-los que:

axí com lo dit senyor primogènit ha aquí molts reports contraris de aquesta ciutat, e de nosaltres e del Concell de aquella, axí mateix nosaltres tots jorns hoym açí moltes fames contràries al seu estat e poder, però com a fidelíssims vassalls no se'n treu res, mas stam ab fiança e sperança que per sa felicíssima venguda ab lo gran poder qui ab ell vindrà serem constituïts en tot repòs.⁶²

Els comentaris que devien arribar a Joan sobre l'actitud dels seus vassalls barcelonins van provocar que finalment els hi escrivís en termes força durs, queixant-se de la forma en com es feien les guaites i demanant-los que se'n preocupessin més que no fas ho feien.⁶³ Evidentment això no va agradar als consellers, que van respondre, aquest cop a ell directament, fent-li saber que de la lectura de la carta n'havien “presa molta e molta molèstia”, ja que estaven convençuts que les informacions que tenia provenien de “legoters e mals hòmens qui ab la bocha badada van darrera vostra altesa reportant-li aquestes e altres legotaries per haver officis e beneficis.” Acabaven per recomanar-li que, abans d'escriure cartes similars, procurés informar-se primer per via del capità Bofillo de Giudice, que es trobava a Barcelona.⁶⁴

Durant aquests mesos previs a l'arribada de Joan de Lorena a la ciutat no sempre les relacions van ser tan tibants, sinó que de tant en tant també es troben mostres de suport que denoten certa confiança mútua. Així ho demostra, per exemple, la carta escrita pel primogènit al veguer de Barcelona, en la qual, davant del fet que hagi empresonat Antic Ferrer i Jaume Carbó per ofenses contra els consellers, considera que ha actuat de forma “loable per lo honor que volríem tostemp fos defferit e donat a la dita ciutat e consellers de aquella.”⁶⁵

⁶⁰ Ciutadà honorat de Barcelona i destacat membre de la política de la ciutat, havia estat conseller en cap el 1465 i jurat del Consell de Cent l'any següent, i el 1468 va ser escollit cònsol de la mar (*AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 16, f. 164r-165v (30-XI-1464); 17, f. 58v-60r (1-XII-1465); 18, f. 108v-109v (25-IV-1468)).

⁶¹ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 129v (22-IV-1467).

⁶² *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 131r-131v (3-V-1467).

⁶³ *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A4-1120 (20-VII-1467); carta registrada per Cabestany Fort (207).

⁶⁴ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 160r (23-VI-1467).

⁶⁵ *AHCB*, 1B.IX, Lletres Reials Originals, A4-1100 (s.d.); carta registrada per Cabestany Fort (204). Antic Ferrer, germà de l'abat de Montserrat, i Jaume Carbó eren dos cavallers vinculats a la Diputació del General. Segons els mateixos consellers diuen, més enllà de les increpacions i acusacions verbals, els sudits se'ls van atansar “ab los dits als ulls, donant-los empentes e maneiant-los molt vituperosament.”

Fos per les tensions esmentades, fos pels constants endarreriments del seu viatge a Barcelona o per la situació en què es trobava la ciutat, la qüestió és que la teòrica alegria derivada de l'entrada de Joan a la capital el 30 d'agost tenia, segons Martínez Ferrando, tocs amargs:

mucho gozo hubo este día en la ciudad, pero indudablemente no tanto como en ocasión de la llegada del condestable don Pedro de Portugal. Pesaban ahora sobre el país más años de guerra, de estragos, de calamidades de todo género (Martínez Ferrando 1942, 186-187).⁶⁶

La carta enviada pels consellers a Joan de Lorena el dia abans de la seva arribada a Barcelona és, de fet, força lacònica, limitant-se gairebé únicament a aspectes pràctics: “Si vostra altesa del·libera entrar demà après dinar, nosaltres ne serem molt contents, e crehem ésser espedient [...] no differir més avant la entrada, per quant som informats a Vilafranca de Penadès serien arribats alguns cavalls. Possible és no sia res, emperò lo més segur és vostra senyoria ésser dins la present ciutat.”⁶⁷ La fredor d'aquest text resulta encara més evident si es compara amb el que se li escriví cinc mesos abans, quan reberen la notícia del seu viatge cap a Catalunya: “Exprimir, senyor molt il·lustre, no poríem quanta és la summa letícia que nosaltres e universalment tots los de aquesta ciutat presa havem en la vostra felicíssima venguda, com la presència de vostra real persona sia lo més bé e la més deffenció que haver podem.”⁶⁸

Pocs dies més tard es van dur a terme les dues cerimònies de jurament de Joan en quant que primogènit i procurador del rei Renat: la primera, a la plaça del Born, en la qual el duc de Lorena prometia servir els privilegis de la ciutat, i la segona, al palau reial, on els flamants súbdits del seu pare prestaven sagrament i homenatge de fidelitat.⁶⁹

Malgrat la situació precària en què forçosament es trobava la ciutat, els consellers van voler narrar a Renat d'Anjou l'arribada del seu fill amb elogiosos termes, explicant-li que

lo il·lustríssimo senyor primogènit, caríssimo fill vostre, és en aquesta ciutat, en la qual és stat receptat ab aquella més honor que may sia stat receptat rey ne príncep de la casa d'Aragó; les virtuts grans vostres, senyor, e sues, ho mereixen.”⁷⁰

Així feien evident que el fet que la nova família reial fos d'una dinastia diferent -i,

(AHC, 1B.II, Deliberacions, 18, f. 38v-39r (9-VIII-1467)). El Consell va acceptar que sortissin de la presó el setembre d'aquell mateix any, considerant que l'empresonament ja havia estat prou càstig (AHC, 1B.II, Deliberacions, 18, f. 50r (18-IX-1467)).

⁶⁶ La cerimònia d'entrada de Joan de Lorena és narrada a Duran i Sanpere (286-293), i ha estat estudiada per Raufast Chico (1069-1074).

⁶⁷ AHC, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 169v-170r (29-VIII-1467).

⁶⁸ AHC, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 115r (24-IV-1467).

⁶⁹ No queda del tot clar quin dia se celebraren finalment aquestes cerimònies. Al Dietari de la Diputació es diu que el primogènit jurà el 2 de setembre i rebé jurament dos dies més tard, però ambdós assentaments van ser posteriorment ratllats, ja fos perquè eren erronis o per certa voluntat de dur a terme una *damnatio memoriae* (Sans i Travé, 190). A les deliberacions del Consell l'única pista que en tenim és a la reunió del 3 de setembre, dia que el Consell de Cent escollí els dotze síndics que prestarien jurament a Joan en nom de la ciutat (AHC, 1B.II, Deliberacions, 18, f. 44r-44v (3-IX-1467)). L'elecció de síndics ja és mencionada per Raufast Chico (1074, nota 115). A la reunió prèvia del Trentenari d'aquell mateix dia s'indicà, únicament, que “ja lo dit senyor primogènit, com a procurador dessus dit, haie prestat lo jurament acostumat prestar a la ciutat de Barchelona en la plaça del Born en un gran cadafal aquí fet” (AHC, 1B.II, Deliberacions, 18, f. 44r (3-IX-1467)).

⁷⁰ AHC, 1B.VI, Lletres Closes, 23, f. 171v-172r (18-IX-1467).

de fet, sovint enfrontada- a la que fins feia cinc anys havia regnat sobre la ciutat no implicava un tracte diferent envers els seus membres, ans al contrari.⁷¹

De la intervenció de Joan de Lorena en la guerra civil catalana se'n podrien destacar molts aspectes,⁷² però pel que fa a la gestió i la vida de Barcelona pocs van tenir tanta transcendència com el de la Taula de Canvi. Per tal de resumir la situació succintament, es podria dir que el banc de la ciutat va viure durant la guerra situacions complicades degut a la *ràpida evacuació* de moneda.⁷³ Per tal d'intentar resoldre-ho, la intervenció de Joan de Lorena va ser primordial. Va ser ell qui va atorgar el privilegi, publicat el febrer de 1468, segons el qual tots els dipòsits de la Taula quedaven assegurats davant qualsevol confiscació ordenada pel rei o per qualsevol altre en nom seu.⁷⁴ De fet, va ser precisament aquest fet el que, segons Gaspar Feliu, en bona part va propiciar que la confiança en la institució no es perdés malgrat els sotrats viscuts durant aquest convuls període (Feliu i Montfort, 138).

Tanmateix, Joan de Lorena no va arribar a veure el final de la guerra. El 16 de desembre va morir a Barcelona, segons diuen les fonts d'un atac d'apoplexia. Martínez Ferrando es fa ressò del fet que durant la malaltia que el degué conduir a la mort tant la Diputació com el Consell de Cent van mostrar una "acentuada glacialidad", acabant els seus dies sense cap contacte amb els dirigents de la revolta (Martínez Ferrando 1942, 199-200).⁷⁵ També Zurita destaca la fredor amb què es va tractar la mort del primogènit, així com els seus limitats èxits, tot dient que

hízose muy poca demostración de su muerte, y no fue más que si hubiera muerto algun caballero estimado, siendo príncipe de tanta calidad por quien habían pasado diversos trances, aunque tuvo en sus empresas tan poca ventura como el duque Reyner su padre (Zurita, 646).

2.3.2. Joan de Calàbria, Renat i la fi de la guerra

Si realment l'estat de les relacions entre el primogènit traspassat i la ciutat i la Diputació estaven en una situació tan poc favorable, això no millorà amb la designació del seu fill bastard, Joan de Calàbria, com al seu substitut, prescindint de Nicolau, el seu legítim successor. Tanmateix, les autoritats van saber dissimular el seu possible malcontent: el juny de 1471, Joan entrava a Barcelona i era rebut formalment per les autoritats urbanes i del Principat (Raufast Chico, 1095).⁷⁶

⁷¹ Zurita diu sobre l'elecció de Renat que "no se pudo hallar príncipe [...] más vecino ni mayor enemigo ni más ofendido de la casa real de Aragón" (Zurita, 544).

⁷² Un d'ells podria ser l'administració de justícia, per exemple. En aquest sentit, durant la lloctinència de Joan de Lorena destaca l'execució el maig de 1468 del mercader Francesc Sescorts, l'any anterior conseller de Barcelona, i del jurista Bernat Escopinya, acusats d'haver conjurat contra el primogènit i a favor del rei Joan (Sans i Travé, 192; Schwarts i Luna & Carreras Candi, 487). Zurita també menciona aquest episodi, apuntant-ne com a causa el fet que "estaban ya en este tiempo los de Barcelona en continuo recelo y sospecha los unos de los otros" (Zurita, 548).

⁷³ Sobre aquest tema, vegeu Feliu i Montfort (137-138).

⁷⁴ *AHCB*, 1B.IV, Ordinacions, 8, f. 110v-112v (5-II-1468).

⁷⁵ En aquestes mateixes pàgines l'autor comenta un fet curiós que és explicat al Dietari de la Diputació: l'abril de 1470 sonà la campana de Vilella, cosa que presagiava la mort d'un monarca d'Aragó. Aquest auguri va ser relacionat posteriorment pel propi escrivà del Dietari, Jaume Safont, amb el decés de Joan de Lorena vuit mesos més tard (Sans i Travé, 197-198).

⁷⁶ Tal i com el mateix Raufast narra, aquesta rebuda sorprengué notablement Jaume Safont, que al Dietari de la Diputació escrivia que "molts se meravellaren, car no és costum de la ciutat exir a fill de rey qui sie bastart, perquè de huy avant podem dir que bona glòria hagen totes les antigues e bones serimònies de Barchinona" (Sans i Travé, 202).

L'actuació de Joan de Calàbria des de llavors i fins al final de la guerra poc més d'un any després no va ser particularment destacable. Tant els consellers com els diputats en devien ser ben conscients, ja que l'octubre següent escrivien al comte de Vaudémont i al propi Joan anunciant-los la decisió d'enviar dos missatgers al rei i al primogènit, Nicolau, per tal d'intentar que els dos, o com a mínim un d'ells, vingués a Catalunya, matisant que “si sa majestat al present era per causa alguna impedita, li placia trametre lo il·lustríssimo primogènit, car en açò sol stà la gloriosa victòria de se reyal empresa e lo repòs de tots aquests seus regnes e terres.”⁷⁷ No se sap l'efecte que van tenir aquestes paraules en Joan, però probablement no fou gens positiu.

Poques setmanes més tard Joan II iniciava el setge final a la capital, el període més cru de tota la guerra per a Barcelona i, potser, també el moment en què els seus dirigents van assolir el paper de protagonistes absoluts del bàndol rebel.⁷⁸ Això es va traduir en una amplíssima correspondència amb el rei, Nicolau d'Anjou i els ambaixadors que tenien a la seva cort, demanant ajuda de forma gairebé contínua.⁷⁹

A través d'aquesta dilatada correspondència s'observen les diverses fases anímiques per les quals va passar la ciutat. El desembre de 1471, a l'inici del setge, escrivien a Renat manifestant-li la urgència de la seva vinguda al Principat acompanyat de socors militar, si bé asseguraven que “aquestes coses, emperò, senyor, no diem perquè haïam algun dupte de cas al qual aquesta ciutat no stigua preparada, car primerament los ànimos de tots són units a totes coses que sien servey de vostra gran altesa.”⁸⁰ Tanmateix, mesos més tard, la situació a Barcelona era una altra. La manca de queviures resultava alarmant, tant que deien al rei que “en la present ciutat ha tant poques vitualles que no ho gosam escriure”,⁸¹ i contínuament adoptaven una actitud derrotista, confessant-li que “les dites necessitats són en tant extrem augmentades, que nosaltres no havem ni sabem què pus fer”, de manera que creien que només si aconseguia enviar-los queviures podria conservar-se la ciutat.⁸²

Els propis consellers eren conscients de la seva insistència quan escrivien al monarca que “per quasi infinides letras havem certificada la majestat vostra de les grans congoixes que aquesta vostra ciutat té per grandíssima fretura de vitualles”, però la urgència de la situació avalava la inesgotable perseverança dels barcelonins, que amb el socors del seu rei només volien que “aquests vostres fidelíssimos pobles pusquen

⁷⁷ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 5r-5v (19-X-1471).

⁷⁸ Martínez Ferrando considera que davant de la negativa de Joan de Calàbria a assumir prerrogatives que segons ell corresponien a Renat, i la devaluada autoritat de la Diputació ja que gairebé tota Catalunya es trobava aleshores en mans de Joan II, l'autoritat suprema havia passat al Consell de Cent (Martínez Ferrando 1942, 207).

⁷⁹ Zurita valora positivament l'esforç continu fet per Renat durant el setge, dient que “sabiendo que estaban los de Barcelona en gran estrecho y padecían mucha hambre, envióles el socorro que pudo por mar con armada de genoveses que eran sus confederados, aunque el rey [Joan II] los iba oprimiendo y estrechando” (Zurita, 668).

⁸⁰ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 17r-17v (17-XII-1471).

⁸¹ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 87r (4-V-1472).

⁸² *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 96r (12-V-1472). Més enllà de la possiblement buscada exageració retòrica dels consellers, se sap que durant els primers mesos d'estiu de 1472 la ciutat es va veure forçada a prendre mesures extraordinàries per racionar les vitualles. Una d'elles va ser la decisió presa pel Trentenari d'obligar tots els habitants a notificar quins aliments tenien a casa i quanta gent hi menjava, per així poder calcular quant gra calia repartir a cadascú (*AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 21, f. 55v-56r (29-V-1472)). Vora un mes després es publicava la prohibició segons la qual cap particular podia vendre cereal a ningú que no fos un dels ministres de la ciutat, juntament amb l'obligació de denunciar els cereals propis o aliens fins a tres dies després d'haver-los obtinguts, sots pena de perdre dits cereals en el cas dels propietaris i de 20 s.b. en el dels que no n'informessin (*AHCB*, 1B.IV, Ordinacions, 10, f. 20r-20v (28-VI-1472)). Sobre l'abastament de la ciutat durant la guerra, vegeu Comellas i Solé.

aconseguir lo repòs tan desijat, a glòria e exaltació de vostra reyal corona.”⁸³ De forma gairebé inexplicable, encara conservaven la fe, o això deien, malgrat veure cada cop més a la vora el fatal desenllaç del conflicte iniciat deu anys abans.

L'última carta que s'envià a Renat com a rei va ser el 29 de setembre, quan la ciutat es trobava en un estat insostenible. En la mateixa se li presenta una imatge de Barcelona desoladora, amb els seus habitants menjant molt poc forment, barrejat amb ordi, faves i fins i tot “altres coses alienes de la vida dels hòmens”, motiu pel qual els vassalls de Renat seguien vius “quasi miraclosament.” Els consellers, per la seva banda, es trobaven totalment “fora de seny, ignorants què és de fer”, ja que, segons deien, era “impossible les cosses humanals sostenir-se sens menjar.”⁸⁴ Un cop més, imploraven l'ajuda del rei, però aquest lament era debades. El 8 d'octubre el Consell rebia la notícia de part dels consellers que, davant la manca de queviures, havien obtingut permís de Joan de Calàbria per poder parlar amb Joan II, que havia assegurat que mantindria la ciutat en l'estat que aquesta volgués.⁸⁵ Les negociacions van ser ràpides, i el dia 15 ja escrivien una carta adreçada “Al molt alt e molt excel·lent senyor, lo senyor rey”: Joan II d'Aragó.⁸⁶

Fet aquest repàs a les relacions de Barcelona amb els monarques *intrusos* de la guerra civil catalana, convé remarcar que hi ha molts temes que s'han apuntat en els quals caldria aprofundir. Un d'ells, per exemple, és el de la fiscalitat, aspecte sempre complex, que en aquest text s'ha deixat degudament de banda.

Ara bé, més enllà d'aquest fet, l'estudi permet confirmar idees de fons ja apuntades per altres estudiosos, com la complicada relació de la Ciutat Comtal amb els seus reis, fossin aquests de la casa que fossin. Així mateix, el protagonisme creixent de Barcelona en el conflicte ha estat evidenciat davant l'actitud que prengué durant els darrers anys del mateix, esdevenint l'autèntica dirigent del bàndol que continuava la lluita contra Joan II.

⁸³ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 107v (6-VI-1472).

⁸⁴ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 138r-139v (f. 29-IX-1472).

⁸⁵ *AHCB*, 1B.II, Deliberacions, 21, f. 92r-92v (8-X-1472). Segons els consellers, la resposta de Joan de Calàbria havia estat que vistos “los actes de aquesta ciutat e lo molt amor e fermetat de aquella, per los quals és dignament merexedora que sia lunyada de tots inconvenients e contraris”, donava consentiment a fer “tot ço e quant la dita ciutat vulle, volent que aquella pos tot ço e quant volrà, car ell és prest atorgar e fer-ho tot.”

⁸⁶ *AHCB*, 1B.VI, Lletres Closes, 25, f. 141r (15-X-1472).

Obres citades

- Cabestany Fort, J.-F. “Repertorio de cartas reales conservadas en el Instituto Municipal de Historia (1458-1479).” *Documentos y estudios XVII* (1967): 121-316.
- Calmette, J. *Louis XI, Jean II et la révolution catalane (1461-1473)*. Ginebra: Slatkine Reprints, 1977 [1a ed. 1902].
- Comellas i Solé, J. “L’abastament d’una ciutat en temps de guerra. El setge de Barcelona de 1472.” *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 18 (1997): 451-471.
- Duran i Sanpere, A. & J. Sanabre eds. *Llibre de les solemnitats de Barcelona. Edició completa del manuscrit de l’Arxiu Històric de la Ciutat*. Barcelona: Institució Patxot, 1930. 2 vols.
- Feliu i Montfort, G. “Finances, moneda i fiscalitat als segles XIV i XV.” *Catalan historical review* 9 (2016). 129-146.
- Martínez Ferrando, J. E. *Pere de Portugal, “rei dels catalans”, vist a través dels registres de la seva cancelleria*. Barcelona: La renaixença, 1936.
- . *Tragedia del insigne condestable don Pedro de Portugal*. Madrid: CSIC – Instituto Jerónimo Zurita, 1942.
- . *Catálogo de la documentación de la cancellería regia de Pedro de Portugal (1464-1466)*. Madrid: Dirección general de archivos y bibliotecas. Servicio de publicaciones del ministerio de educación nacional, 1953-54. 2 vols.
- Muxella Prat, I. *La Terra en guerra. L’acció de les institucions durant el regnat de Renat d’Anjou (1466-1472)*. Tesis doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2013.
- Péquignot, S. “Négocier la sujétion? Les Catalans et le choix de nouveaux seigneurs durant la ‘guerre civile catalane’.” En I. Falcón coord. *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y Constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Saragossa: Obra Social de Ibercaja, 2013. 620-629.
- Raufast Chico, M. “Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la guerra civil catalana (1460-1473).” *Anuario de Estudios Medievales* 38/2 (2008). 1037-1085.
- Ryder, A. *The Wreck of Catalonia. Civil War in the Fifteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Sabaté i Curull, F. *Lo senyor rei és mort! Actitud i cerimònies dels municipis catalans baix-medievals davant la mort del monarca*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1994.
- Sans i Travé, J. M. dir. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Vol. 1. Anys 1411-1539*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1994.
- Schwarz i Luna, F. & F. Carreras Candi eds. *Manual de novells ardots, vulgarment anomenat dietari del Antich Consell Barceloní. Vol. 2*. Barcelona: Imprempta de Henrich y Compañía, 1893.
- Sobrequés i Callicó, J. *Enrique IV de Castilla, rey de Cataluña (1462-1464)*. Tesis doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1470. 3 vols.
- . *Catálogo de la cancellería de Enrique IV de Castilla, señor del principado de Cataluña (lugartenencia de Juan de Beaumont, 1462-1464)*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975.
- . *Enric IV de Castella, senyor del principat de Catalunya*. Barcelona: Dalmau, 1989.
- Sobrequés i Vidal, S. & J. Sobrequés i Callicó. *La guerra civil catalana del segle XV*. Barcelona: Edicions 62, 1973. 2 vols.
- Soldevila i Zubiburu, F. *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha, 1962 [1a ed. 1935].

Suárez Fernández, L. *Enrique IV de Castilla*. Barcelona: Ariel, 2001.

Vicens Vives, J. *Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo XV* (ed. Paul Freedman & Josep M. Muñoz i Lloret). Pamplona: Urgoiti Ediciones, 2003.

Zurita, J. *Anales de la Corona de Aragón. Vol. 7* (ed. Ángel Canellas López). Saragossa: Institución Fernando el Católico (CSIC), 1977.